

خط محاذی حجر الأسود

نقطه شروع طواف

عبدالوهاب ابوسلیمان

یکی از مشکلاتی که از سالها پیش توجه مسئولان حج کشورها؛ از جمله کشور عربستان سعودی را به خود معطوف داشته، ازدحام بیش از حد حجّاج در مقابل حجرالاسود است. برای حلّ این مشکل تا کنون راه حل‌های متعددی پیشنهاد گردیده که از جمله آنها پیشنهاد این نویسنده است که در روزنامه عکاظ چاپ عربستان منتشر گردید. برای آشنایی خوانندگان محترم با طرح‌های مربوط به حجّ و حرمین شریفین، این مقاله به فارسی برگردان شد و هم‌اکنون در اختیار خوانندگان عزیز قرار می‌گیرد. امید است روحانیان و علما و اندیشمندان کشور نیز در این زمینه تفکّر نموده، راه حل‌های بهتری ارائه فرمایند تا در شماره‌های بعدی مورد استفاده قرار گیرد.

طواف کننده به صحّت طواف خویش
یقین کند.

وی در این تحقیق، وجود این خط
را موجب ضررهای بزرگ و محظورات
دینی چندی دانسته که موارد زیر را
می‌توان از جمله آنها شمرد:

- برخی از حجّاج زن و مرد،
نمازگزاردن بر روی این خط را نوعی

عبدالوهاب ابوسلیمان طی این
تحقیق، به بررسی راه حلّ مسأله فشردگی
و ازدحام شدید جمعیت در برابر
حجرالأسود، به هنگام طواف کعبه
پرداخته و علت این ازدحام را خطی
می‌داند که در برابر حجرالأسود به عرض
۲۰ سانتی‌متر بر روی زمین کشیده شده
است و هدف از ترسیم آن، این است که

عبادت دانسته و آن را جزو شعائر طواف می‌دانند. علاوه بر زیان‌های اخلاقی، که در به هم چسبیدن طواف کنندگان زن و مرد به دلیل توقف نزد این خط، به بار می‌آید، ضررهای جسمانی نیز به واسطه ازدحام حجاج بر زنان و سالخوردهگان وارد می‌شود. بدیهی است، این‌همه، به جهت کنده حرکت طواف کنندگان است که می‌خواهند آن خط را ببینند.

از سال‌ها پیش، در مطبوعات و انجمن‌های عمومی و خصوصی و مجالس علمی، سخن از صلاحیت ماندن و از میان نرفتن خطی است که به سوی حجرالأسود کشیده شده و همچنین سخن از نتایج حاصل از مشکلات متعدّد و گوناگون دینی، اجتماعی، اخلاقی و اشتباهات مهندسی است که ستون روزنامه‌ها را پر کرده و آخرین آن، مقاله‌ای است که عبدالله خیاط در روزنامه «عکاظ» در آخر ماه شعبان گذشته منتشر کرد. همچنین نوشته‌های دیگر نویسندگان که این موضوع را قابل بحث و بررسی کرده‌اند.

اکنون ما نیز برای ایجاد بینشی روشن بر اساس شریعت، در باره این خط، سهمی هرچند کم، به اندازه‌ای که

در روزنامه مجال آن باشد سهمی می‌شویم.

گفتنی است این تحقیقِ ناچیز، به عنوان دعوتِ خالصانه برای شرکت در این بحث از نظر دینی و اجتماعی، برای تمامی صاحب نظران و علماست و از مراکز و انستیتوهای علمی متخصص، از جمله آکادمی تحقیقات حجّ خادم حرمین شریفین دعوت می‌شود که با ارائه نظریات خود، سختی و مشقت به هنگام ادای مناسک مذهبی را از امت اسلامی بگیرند تا در آینده، که در ایام کوتاه حج شاهد اجتماع اسلامی بزرگتری در جهان می‌باشیم، پاسخ مثبتی به سود و صلاح امت اسلامی از متولیان امور بشویم.

نخست باید گفت: مبدأ طواف واجب یا مستحب، نیاز به اندکی تفکر و پژوهش و تحقیق دارد؛ زیرا صحت و سقم مناسک بعد از آن، بستگی به صحت مبدأ طواف دارد. روش ایستادن در برابر خانه خدا بدین ترتیب است که: شخص طواف کننده، از سوی رکن یمانی به جانب حجرالأسود، بایستد؛ به طوری که تمام حجرالأسود در طرف راست او قرار گیرد و شانه راست طواف

کننده به طرف آن باشد و آنگاه نیت طواف کرده، به سوی حجرالأسود روان شود و از سمت راست آن عبور کرده، سپس بیچد؛ به طوری که خانه خدا طرف چپ او قرار گیرد.^۱ در این صورت کاملاً صحیح عمل کرده و همه متفق القول هستند که اشکالی بر مبدأ آغاز طواف وجود ندارد. همان طور که نووی در کتاب مجموع و دیگر کتابهایش به آن اشاره کرده است.

فتاوی‌ مذاهب فقهی در باره آغاز طواف

متن فتاوی‌ مذاهب فقهی دیگر در باره «ایستادن روبروی حجرالأسود» برای آغاز طواف به شرح زیر است:

مذهب حنفی:

در این مذهب آمده است که شخص طواف کننده باید کمی قبل از آن، احرام خود را ببندد و این کار در هر طوافی که پس از آن «سعی» می‌کند، سنت است. سپس مقابل خانه خدا، در کنار حجرالأسود که پس از رکن یمانی است، می‌ایستد به طوری که تمام سنگ در طرف راست وی قرار گیرد و شانه راست او نیز به طرف سنگ باشد و بعد

نیت طواف می‌کند. خارج شدن به صورت عقب گرد مستحب است، به شرط این که تمام بدن از جلوی حجرالأسود عبور کرده باشد.

کرمانی می‌گوید: نزد همه کس این عمل کامل تر و بهتر محسوب می‌شود، چون خارج شدن به طور عقب عقب را همه مستحب می‌دانند.^۲

مذهب مالکی:

علامه ابن فرحون مالکی یادآور شده است:

(مسأله:) در طواف کامل باید تمام بدن از جلوی حجرالأسود بگذرد و باید توجه داشت که شروع طواف از ابتدای حجرالأسود باشد.^۳

سند می‌گوید: بهتر است طواف کننده از سمت راست حجرالأسود بیاید و بر آن بوسه زند و طرف چپ وی در قسمت راست حجرالأسود قرار گیرد و آنگاه آن را بیوسد و سنگ را در طرف چپ خود قرار داده و با دست راست آن را طواف کند و حتی اگر بعضی از اعضای بدنش در مقابل سنگ قرار گرفت صحیح است؛ چون از آنجا طواف شروع شده اگر به همانجا هم ختم شود یک دور

محسوب می‌شود.^۴

صحت آن اختلاف نظریه ندارند و همگی بر آنند که شروع طواف به صورت ناقص، به اینکه آغاز طواف بعد از حجرالأسود باشد، باطل است.

مذهب حنبلی:

علامه بهوتی می‌گوید: (طواف از حجرالأسود آغاز می‌شود) چون پیامبر خدا ﷺ از همانجا طواف را آغاز می‌کردند و می‌فرمودند: «مناسک خود را از من بیاموزید.»

حجرالأسود سمت شرق کعبه واقع شده و بنابراین تمام یا بعضی از بدن طواف کننده در برابر حجرالاسود قرار می‌گیرد؛ زیرا آنچه که در طواف لازم است مقابل حجرالاسود بودن است. اگر چنین نشود، یعنی تمام بدن محاذی حجرالاسود قرار نگیرد یا فقط قسمتی از حجرالاسود در برابر بدن او واقع شود، طواف او در واقع از رکن حجرالاسود شروع نشده است. و در حقیقت طواف را از غیر رکنی که حجرالاسود در آن قرار دارد آغاز کرده است؛ مثل در و غیر آن، برای طواف کننده دور و شوط محسوب نمی‌شود، چون بدن کاملاً در برابر حجرالأسود قرار نگرفته است و دور دوم او همان دور اول محسوب است، چون دور زمانی است که تمام بدن در برابر حجرالأسود قرار گرفته باشد.^۵ و بدین نحو آغاز طواف صحیح است و فقها در

انواع دیگری هم مورد اختلاف فقهاست و مردم بسیار دچار آن اشتباه می‌شوند که از آن جمله به دو شکل زیر می‌توان اشاره نمود:

الف - طواف کننده با قسمتی از بدنش از برابر کامل حجر عبور می‌کند.

ب - با قسمتی از بدنش، از برابر قسمتی از سنگ عبور می‌کند.

این دو نوع عمل، به ویژه هنگام ازدحام، شایع است که ادای کامل طواف را آن‌طور که فقها مقرر داشته‌اند، غیر ممکن می‌سازد و اکثر فقها درباره این دو نوع طواف سخن رانده‌اند؛ یعنی با قسمتی از بدن از برابر تمامی حجرالأسود یا با قسمتی از بدن از برابر قسمتی از حجرالأسود عبور کنند، اما مذهب حنفی این دو حالت را صحیح می‌داند و بر مبنای اصول اعتقادی آنها، جاری می‌باشد و علامه محدث فقیه شیخ ملا علی، قاری مکه در این باره یادآور شده است: حالت نخستین طواف مستحب است و سپس به مسائل دیگر می‌پردازد و از جمله می‌گوید: اگر کاملاً در برابر

حجرالأسود قرار گیرد و نیت طواف کند، برای اصل مقصود کافی است، چون طواف از حجرالأسود آغاز شده است چه بگوئیم سنت است یا واجب یا فریضه یا شرط. در برابر حجرالأسود قرار گرفتن در آغاز طواف پیش ما سنت است نه واجب.^۶

علامه ابن عابدین می‌گوید: با تمام بدن از مقام تمام حجرالأسود عبور کردن نزد ما لازم نیست.^۷ از علمای مذهب مالکی، علامه سند مالکی می‌گوید: اگر قسمتی از بدن، مقابل قسمتی از حجرالأسود قرار گرفت، طواف مجزی است؛ زیرا از آنجا آغاز کرده و به آن نقطه رسیده، پس دور کاملی است.^۸

ولی در مذهب حنبلی، علامه علاءالدین علی بن سلیمان مردادی می‌گوید: در مذهب ما آن دور مجزی (کافی) نیست. و گفته شده که مجزی است. این نظریه را برخی از اصحاب اختیار کرده‌اند که شیخ تقی‌الدین از طرفداران این نظریه است و ابن رزین در شرح خود آن را صحیح دانسته و آن دو رادرمغنی، مُحَرَّر، شرح تخلص، رعایت کبری و فائق، مطلقاً (یعنی چه در طواف عمره یا حج افراد یا قران) مجزی دانسته است.^۹

علامه شیخ عبدالله بن جاسر این مطلب را ترجیح داده و می‌گوید: انسان به این گفته اطمینان می‌یابد، هر چند که مذهب بر مبنای گفته سابق مآتأکید دارد و آن همانا عبور تمام بدن از برابر تمام حجرالأسود یا قسمتی از آن است.^{۱۰}

این از نظری فقهی در این موضوع بود ولی تحقیقات کامل نمی‌شود مگر اینکه به دنبال واقعیت رفت و برای پیاده کردن آن میان جنبه نظری و عملی آن هماهنگی به وجود آورد.

خطی که اشاره به حجرالأسود می‌کند: خط مستقیم از مرمر سیاه رنگی به عرض ۲۰ سانتی‌متر به روی زمین در محل طواف، در برابر حجرالأسود است که در اوائل قرن پانزدهم هجری رسم شده و هدف از آن، این بوده که طواف کننده به‌طور یقین، اطمینان پیدا کند که طواف را به‌طور کامل انجام داده است، چون به علت شدت ازدحام در موسم حج، طواف کننده نمی‌تواند از صحت طواف خود یقین پیدا کند، به‌ویژه در صورت دوری وی از کعبه مشرفه، که طواف جز به سختی و مشقت انجام نمی‌شود و چه بسا این شرط محقق نمی‌شود و در نتیجه طواف باطل و این

بطلان موجب باطل شدن مناسک حج یا عمره طواف کننده می‌گردد. ولی وجود این خط باعث شده که طواف آسان شده و نگرانی برطرف گردد و کمک می‌کند طواف را به‌طور کامل انجام دهند.^{۱۱}

آنچه گفته شد هدف اساسی از ترسیم این خط بود، که هدف به‌جا و اجتهاد خوبی بوده و ثواب آن به واضع این خط می‌رسد، اما پس از مرور سالیان دراز از ترسیم این خط، مفاسد ناشی از وجود آن، که بر مصالحش فزونی دارد برملا شده است.

رکن حجرالأسود که ارتفاع آن برابر با ارتفاع کعبه مشرفه؛ یعنی ۱۳ متر است، باعث می‌شود از دور و نزدیک و شرق و جنوب به خوبی دیده شود. در ازدحام شدید طواف کنندگان باز هم قابل مشاهده است و حتی اگر در رواق مسجد الحرام باشند.

بنابراین، رکن حجرالأسود خود علامت شرعی مشخصی است که برای بینندگان به‌سادگی و بدون هیچ‌گونه مشقتی قابل مشاهده است و به عنوان علامت شرعی، جهت آغاز طواف و پایان آن، از زمان پیامبر خدا ﷺ و خلفای راشدین و طی عصور اسلامی گذشته،

حتی قبل از کشیدن این خط بوده است. طواف کنندگان، از قبل از نقطه پایانی سمت راست حجرالأسود، طواف را آغاز و با رسیدن به آن مکان، کاملاً از جلوی آن عبور می‌کردند تا یک دور کامل طواف، تمام می‌شد بدون آنکه مشکلی به وجود آید، اما پس از کشیدن این خط، برای طواف کنندگان هر روزه و در ایام مختلف، به‌ویژه در اوقات ازدحام شدید که پس از نظام جدید عمره تقریباً در همه روزهای سال مشاهده می‌شود، یقین حاصل شد که وجود این خط در منطقه طواف، زیان‌ها و مخاطرات اخلاقی و دینی به وجود می‌آورد؛ از جمله مخاطرات دینی آن است که برخی از زنان و مردان به روی این خط نماز گزارده و این کار را از شعایر طواف می‌شمارند و برخی پس از اتمام طواف در نقطه پایان می‌ایستند که این کار خللی در دور آخر به وجود می‌آورد. اما زیان‌های اخلاقی در چسبیدن طواف کنندگان زن و مرد به هم است. چون از پشت سر فشار وارد می‌شود و در قسمت جلو برخی کاملاً می‌ایستند و هیچ راه فراری باقی نمی‌ماند. بعضی از طواف کنندگان هم می‌خواهند حتماً خطی را که

اشاره به حجرالأسود دارد به چشم خود مشاهده کنند و این کار باعث کنندی حرکت می‌گردد و برخی نیز پس از مدت کوتاهی از انجام تکبیر رکن یمانی در آنجا می‌ایستند. گروهی حجاج، چه آنها که از احرام درآمده و یا در حال احرام‌اند فکر می‌کنند که باید بر روی خط توقف کرده و تکبیر و دعا بر زبان جاری کنند. این عمل در هر دوری تکرار می‌شود و در حرکت تأثیر می‌گذارد و نقطه آغاز حرکت کند می‌گردد و در اکثر اوقات همه در آنجا کاملاً می‌ایستند و مانند سپری انسانی باعث عدم حرکت میان دو رکن حجرالأسود و یمانی می‌شوند.

در میان دو رکن، در حالتی که ذکر شده عده‌ای جیب‌برو افراد ضعیف النفس و سست اراده پیدا می‌شوند که - نعوذ بالله - برای اجرای اهداف پست خود آنجا را محل مناسبی به حساب می‌آورند. اما زیان‌های جسمانی را سالمندان زن و مرد و افراد ضعیف متحمل می‌شوند و این‌گونه فشارها به علت توقف در روی خط مقابل حجرالأسود، قبل از ترسیم خط و بعد از آن بوده و اگر هم این خط برداشته شود، مشکلات را مضاعف می‌کند. پس باید تلاش نمود تا

در حد امکان مشکلات ناشی از آن را کاهش داد.

اگر به این نتایج و ضررهای را که همگان از آن شکایت دارند، مورد بررسی قرار دهیم، می‌بینیم رهایی از آن ممکن نیست و می‌بینیم وجود آن یک اصل شرعی است.

قاعده شرعی «اولویت و تقدم دفع مفسد بر جلب مصالح» اقتضا می‌کند که این خط پاک شود و وجود رکن حجرالأسود، که ارتفاع آن به بلندای کعبه است ما را از مصلحتی که مورد نظر ترسیم‌کنندگان این خط بود، بی‌نیاز می‌گرداند؛ زیرا این رکن خود آغاز و پایان صحیح طواف را از زمان پیامبر خدا ﷺ و پس از آن - بدون آنکه خللی در ادای عبادت به وجود آورد - معین می‌کرده است ...

این مطالب از نظر شرعی بود، اما از نظر مهندسی، این خط یک خط هندسی بدیهی است و قرار بود که عرض آن پهن‌تر شود و به تدریج که از کعبه دور می‌شود، بزرگتر شده و به کعبه که نزدیک‌تر می‌شود کوچک‌تر گردد، مثل صف نمازگزاران که در نزدیکی کعبه صفوف تنگ‌تر و کوچک‌تر می‌شود و

هرچه از کعبه دور می‌شوند صفوف گسترده‌تر می‌گردد.

این حقیقت با تحقیقاتی که فقهای مکّه مکرمه و مفتی‌های مذاهب چهارگانه، سابقاً در اوائل قرن چهاردهم انجام داده‌اند، ثابت شده است. آنها در گزارش خود ابتدای طواف را از رکن حجرالأسود محسوب کرده‌اند که هر چه از حجرالأسود دورتر شوند چارچوب آن وسیع‌تر شود.

ابتدای دو خط موازی از نقطه فرض شده در وسط انتهای حجرالأسود، بدین نحو است که یکی از آنها به باب صفا و دیگری از رکن زمزم عبور و به باب عباس می‌رسد که با قیاس به نقشه کعبه، عبور تمام بدن از تمام حجرالأسود یا قسمتی از آن می‌باشد.^{۱۲}

در پرتو آنچه که از متون شرعی درباره آغاز طواف از مقابل حجرالأسود در دور اول و دو نظریه فقهای سابق، و خطی که مستقیم اشاره به حجرالأسود دارد که طول آن بیش از ۲۰ سانتی‌متر و به اندازه عرض بدن انسانی که مقابل آن بایستد نیست، پس بنا بر نظریه اول (که

باید تمام بدن از مقابل آن عبور کند) این هدف را برآورده نمی‌سازد و بنا بر رأی دوم برای عبور قسمتی از بدن از جلوی قسمتی از حجرالأسود کافی نیست. مذهب حنفی و مقداری از بزرگان فقهای مذهب مالی و حنبلی بر این نظریه‌اند که به مردم فرصت می‌دهد تا در این ازدحام نفس‌گیر آن را پیروی کنند تا گناهی مرتکب نشوند و در این حین نیازی به خط نیست.

امروز درک واقعیت به وجود و هماهنگی با شریعت اقتضا می‌کند که این خط برداشته شود تا اضرار و خطاها محو گردد و این رکن از مناسک حج، بدون آن صحیح‌تر انجام گیرد. به این ترتیب که طواف‌کنندگان آن‌گونه در برابر حجر بایستند که ضلعی را که در سمت راست حجرالأسود و چپ آن است ببینند و با این ایستادن، از توقف در کنار ضلع باب و دست زدن به آن، که در نتیجه تمام بدن در برابر آن قرار نمی‌گیرد، اجتناب کرده باشند اما هنگامی که ضلع دیگر را رؤیت کردند، تمام بدن در برابر آن قرار گرفته است.^{۱۳} والله الموفق.

○ پي نوشتها:

۱. الخالدي، النقشبندی، سليمان، عمدة الطائفين و عمدة المطوفين (استانبول) چاپ سنده، ۱۳۰۵ ه.ق. ص ۱۱.
۲. القاری، ملا علی، المسلك المتقسط مع إرشاد السّاري، ص ۸۸
۳. إرشاد السالك الى أفعال المناسك، ج ۱، ص ۲۳۴
۴. عابد، محمد، حاشیه لطيفة، ص ۱۰۵، و نگاه كنيد: الخطاب ابو عبدالله محمد، مواهب الجليل، ج ۳ ص ۴.
۵. كشف القناع، ج ۲، ص ۴۷۸
۶. المسلك المتقسط مع إرشاد السّاري، ص ۸۸
۷. نك: حاشیه ابن عابدين على ردّ المختار على الدرّ المختار، (بيروت، دار الكتاب العربي) ج ۲، ص ۱۶۷
۸. عابد، محمد، حاشیه لطيفة، ص ۱۰۵، و نگاه كنيد: الخطاب ابو عبدالله محمد، مواهب الجليل، ج ۳، ص ۱۴.
۹. الإنصاف في معرفة الراجح من الخلاف على مذهب الإمام المبحّل أحمد بن حنبل، چاپ اول، به تحقيق محمد حامد الفقي، (مصر، چاپخانه السنة المحمديه، ۱۳۷۵هـ / ۱۹۵۶م) ج ۴، ص ۵
۱۰. مفيد الأنام و نور الظلام في تحرير الأحكام لحج بيت الله الحرام، چاپ سوم (چاپ به هزينه أمير عبدالله بن عبد العزيز آل سعود، ۱۴۱۲ق. / ۱۹۹۲م)، ص ۲۴۰
۱۱. ابن سبيل، محمد بن عبدالله، ثلاث رسائل فقهيه، چاپ اول (قاهره، چاپخانه ابن تيميه، ۱۴۱۷ق. / ۱۹۹۶م) ص ۱۵۶
۱۲. الخالدي، النقشبندی، سليمان عمدة الطائفين و عمدة المطوفين (استانبول، چاپخانه سنده، ۱۳۰۵ق.)، ص ۱۲
۱۳. الجاسر عبد الله مفيد الأنام و نور الظلام في تحرير الأحكام لحج بيت الله الحرام، ص ۲۴۰

اظهارات ریاست حرمین شریفین در رابطه با خط مقابل حجر الاسود
عبدالمعطی السلمی / عبدالله الزهرانی

پذیرش این حقیقت آماده نموده‌اند و پیشنهادهای زیادی نیز جهت حذف این خط که به طور مستقیم در افزایش شلوغی و فشار جمعیت دخیل می‌باشد رسیده است و ما هم چاره‌ای جز متفرق ساختن طواف کنندگان به وسیله نیروهای خود نداریم تا به علت ایستادن آنان که در روی این خط که شروع به طواف می‌کنند و همچنین برای سایر طواف کنندگان، اتفاق ناگواری رخ ندهد.

وی اوج ازدحام در صحن کعبه را در روزهای حج و عمره، در ماه رمضان و شب بیست و هفتم و بعضی شبهای فرد، در اواخر ماه مبارک رمضان قید نمود که در هر دور طواف تعداد طواف کنندگان به ۳۰ الی ۳۵ هزار نفر می‌رسد.

وی گفت بهترین راه حلّ این مشکل، تجدید نظر در بقای این خط یا پاک کردن آن و یا گذاشتن علامت‌های دیگر است که نقطه آغاز طواف را به طواف کنندگان نشان دهد.

سرهنگ عساف از اصلاحات امسال حرم شریف مکه قدردانی نمود که نقش

سرهنگ جاسر محمد العساف فرمانده امنیتی مکه مکرمه می‌گوید:

خط شروع کنونی طواف کعبه، مشکلی بر مشکلات ما که ناظر حرکت طواف کنندگان جهت تضمین سلامت آنها هستیم افزوده است.

وی اشاره کرد، برخی از طواف کنندگان فکر می‌کنند خط آغاز طواف دارای ممیزاتی است و به همین خاطر، روی این خط نماز می‌گزارند و با این کار مشکل ازدحام را افزایش می‌دهند، اما علت اصلی ازدحام، خطی است که از کعبه تا آخر صحن مطاف، به اندازه یک خط مستقیم کشیده شده و مدّور بودن صحن مطاف در آن مراعات نشده است و برای همین بسیاری از طواف کنندگان امتیازی برای این خط نسبت به دیگر نقاط مطاف معتقدند و روی این خط نماز می‌گزارند و این کار مشکل ازدحام و فشار آوردن از پشت سر را در این قسمت که خط آغاز طواف است افزایش می‌دهند.

سرهنگ عساف اضافه نمود که نیروهای امنیتی حرم، خود را برای

مثبتی در انجام وظیفه نیروهای امنیتی حرم در مقابله با نکات منفی داشته است و همچنین از ترمیمات و اصلاحات مقابل پله‌های برقی در «باب اجیاد» قدردانی کرد و گفت: این اصلاحات شامل تمام هفت پله دیگر خواهد بود که با چراغهای الکترونیکی اشاره به استفاده در پله‌ها و ازدحام آن می‌کند. سرهنگ عساف اضافه کرد که این گونه اصلاحات در حرم شریف، همگام با افزایش طواف کنندگان و زائران ادامه خواهد یافت.

از سوی دیگر مدیرکل امور مسجد الحرام و مسجد نبوی پروژه تعدیل خط آغاز طواف را در مسجد الحرام مورد بررسی و مطالعه قرار داده است.

روزنامه عکاظ از منابع خبری خود آگاهی یافت که این پروژه شامل سه پیشنهاد است:

۱- تأکید به خطی به رنگ طلایی یا رنگ دیگر در رکنی از کعبه - که حجرالأسود در آنجا قرار دارد - می‌کند که آنجا نقطه آغاز شرعی طواف می‌باشد؛ بدین نحو که این علامت به روی پرده کعبه شریف رسم شود تا تمام طواف کنندگان با مشاهده آن، نقطه آغاز طواف را ببینند.

۲- مربوط به توسعه و بزرگ کردن خط آغاز طواف است که اکنون روی زمین با سنگ مرمر به عرض ۲۰ سانتی متر نشان داده شده و آن هم بدین نحو که با نقطه صفر در نزدیک حجرالأسود به تدریج پهن شده و به اندازه $\frac{1}{4}$ دایره می‌رسد.

۳- گذاشتن خط لیزری در رکن حجرالأسود است که طواف کنندگان هنگام عبور از برابر آن می‌توانند آن را مشاهده کنند.

این منبع خبری اشاره نموده که این پیشنهادها از نظر شرعی و مهندسی و جوانب دیگر مورد مطالعه و بررسی قرار می‌گیرد تا به صورتی ظاهر شود که تمام جوانب را مراعات و شرعی بودن نقطه آغاز طواف را هم مد نظر داشته باشد و بتواند ازدحام را در نقطه آغاز طواف کاهش دهد، با توجه به اینکه جانب شرقی کعبه قسمت پر رفت و آمد است؛ چون در این قسمت نقطه آغاز طواف، مقام ابراهیم، مدخل چاه زمزم و در کعبه مشرفه قرار دارند و آنها مناطقی هستند که حجاج و طواف کنندگان و کسانی که حج عمره انجام می‌دهند، علاقمند به دیدن آنها بوده و در کنار آنها دعا می‌خوانند.

